

Liana Lupas et Zoe Petre, Commentaire aux Sept contre Thèbes d'Eschyle, Editura Academiei, Bucuresti, Les Belles Lettres Paris, 1981 σελ. X/301.

Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα πρέπει νὰ ἐξετάζονται ἀπὸ πάσης πλευρᾶς μὲ πληρότητα, διότι ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ κληροδοτηθέντος εἰς ὄλον τὸν κόσμον πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ ἐδέχθησαν ἐπιρρασμόν, ἀλλὰ εἰς τὸν ὁποῖον συγχρόνως καὶ ἤσκησαν ἐπίδρασιν, εἰς τε τὸν τομέα τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς Τέχνης καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, εἶναι ὀφθαλμοφανῆς ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα διὰ νὰ ἀναλυθοῦν ὀρθῶς πρέπει νὰ τύχουν ἐπεξεργασίας ὄχι μόνον ἀπὸ ἓν μόνον πρόσωπον, τὸν φιλόλογον, ὅσονδήποτε ἐπαρκῆς καὶ ἂν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν καὶ ἄλλων, ἱστορικοῦ π.χ. ἀρχαιολογοῦ κλπ. Τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἔχουσαι ὑπ' ὄψιν αἱ συγγραφεῖς, μία φιλόλογος καὶ ἡ ἄλλη ἱστορικός, ἀπεφάσισαν νὰ συνεργασθοῦν ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ ἐν τίτλῳ ἔργου τοῦ Αἰσχύλου, τῆς συνεργασίας δὲ ταύτης καρπὸς εἶναι τὸ ὑπὸ παρουσίᾳσιν βιβλίον.

Τὸ βιβλίον δὲν περιλαμβάνει τὸ κείμενον τοῦ δράματος οὐδὲ ἐπιχειρεῖ που μεταφρασιν αὐτοῦ. Εἶναι κυρίως ἐργασία σχολιαστικῆ, ἓνα λεπτομερῆς ἐπεξηγηματικὸν ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ δράματος (σελ. 7-291). Προηγεῖται βραχὺς πρόλογος, IX-X καὶ εἰσαγωγή σ. 1-5, ἐπιτάσσεται δὲ ὁ πίναξ τῆς βιβλιογραφίας, σελ. 293-301. Δὲν ἀναφέρεται που ποίας ἐκδόσεως τὸ κείμενον σχολιάζεται καίτοι ὅλα αἱ ὑπάρχουσαι ἐκδόσεις στηρίζονται εἰς τὰ στοιχεῖα οὐχὶ πλείονων τῶν 30 ἐκ τῶν συνολικῶς 150 χειρογράφων, διὰ τὰ προκύπτοντα ὁμως προβλήματα κριτικῆς τοῦ κειμένου αἱ Συγγραφεῖς προσφεύγουν εἰς τὰς πληροφορίες τῶν ἐκδόσεων R.D. Dawe, *Repertory of Conjectures on Aeschylus*, Leiden 1965 καὶ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων τῶν μνημονευμένων ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ των.

Ὁ σχολιασμὸς γίνεται κατὰ τμήματα ὡδε: Πρόλογος στίχ. 1-77, Πάροδος 78-180, Α' ἐπεισόδιον 182-286, Α' στάσιμον 287-368, Β' ἐπεισόδιον 369-719, Β' στάσιμον 720-791, Γ' ἐπεισόδιον 792-821, Γ' στάσιμον 822-847, Ἐξοδος 848-1004, Τελικὴ σκηνὴ 1005-1078. Ἐκάστου τμήματος τὸ περιεχόμενον ἐξετάζεται πρῶτον ἐνιαίως, ὡς ὁλόγητος δράσεως, καὶ εἶτα κατὰ μικροτέρας ἐνότητος. Οὕτω λ.χ. ὁ Πρόλογος μερίζεται εἰς τέσσαρας ἐνότητος διερευνήσεως, α/ τὴν γενικὴν στίχ. 1-72, ὅπου εἰσάγονται οἱ ἀναγνώσται συνοπτικῶς εἰς τὸ νόημα τοῦ τμήματος καὶ εἰς τὴν θεατρικὴν τεχνικὴν τῶν διαδραματιζομένων εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο γεγονότων β) εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἐτεοκλέους, 1-38, ὅπου ἀναπτύσσονται διὰ βραχέων τὰ λεγόμενα, μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ ἀναλυτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ νοήματος τῶν στίχων ἐξεταζομένων καθ' ὁμάδα 2 ἢ 3 ἢ 4 ἢ 6 στίχων γ/ εἰς τὸν λόγον τοῦ ἀγγέλου, τοῦ ὁποίου ἡ σχολιαστικὴ ἐπεξεργασία γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ ἀνωτέρω τρόπον καὶ δ/ εἰς τὸ τμῆμα τὸ περιέχον τὴν παράκλησιν τοῦ Ἐτεοκλέους πρὸς τοὺς πολίτας, ἐπίσης κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον. Μὲ τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς κατὰ τμῆμα σχολιαστικῆς ἐπεξεργασίας μερῶν τοῦ κειμένου κατὰ ἐνότητα δράσεως οἱ συγγραφεῖς καθιστοῦν εὐχερῆ τὴν κατανόησιν τῶν στίχων τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐντάξεως αὐτῶν εἰς τὸ νόημα τῆς εὐρυτέρας ἐνότητος, πρὸς δὲ καθιστοῦν εὐχερῆ καὶ τὴν κατανόησιν τῆς θεατρικῆς τεχνικῆς τοῦ Αἰσχύλου.

Τὸ ἔργον τοῦ σχολιασμοῦ περιλαμβάνει καὶ ἄλλα προκύπτοντα κατὰ τμήματα θέματα, ὡς λ.χ. τὸ θέμα τοῦ χοροῦ τῶν γυναικῶν, τὴν σύνθεσιν του, τὸν τρόπον τῆς ἐμφανίσεως καὶ ὁμιλίας του, τὰ κυριαρχοῦντα συναισθήματα, σκηνοθετικὰ καὶ χοροεργαφικὰ θέματα διὰ συνεξετάσεως μαρτυριῶν καὶ διὰ διερευνήσεως τῶν κινήσεων τοῦ

χοροῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ρυθμοῦ τοῦ μέτρου, ἡ διάρθρωσις τῶν χορικῶν κατὰ στροφᾶς καὶ ἀντιστροφᾶς ἢ συσχετίσις τῆς χρήσεως παρ' Αἰσχύλῳ καὶ ἄλλοις ποιηταῖς ἐκ παραδειγμάτων ἀναλόγων καὶ ἐκ βασάνου τῆς κρίσεως τῶν σχετικῶν φιλολογικῶν ἐρευνῶν, ἢ χρήσις τῶν ἡμιστιχιῶν ἐκ στατιστικῶν δεδομένων, ἢ συσχετίσις πρὸς ὀμηρικὰς φράσεις ἢ εἰκόνας. Εἰς τὰς ομάδας στίχων ἐξετάζεται τὸ κείμενον, ἐνδεχομένως ἐφαρμόζον καὶ χρῆζον ἀποκαταστάσεως, ἐρευνᾶται μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιμελείας τὸ μέτρον καὶ αἱ ἰδιουτυπία του, αἱ ἐκφράσεις αἱ χρησιμοποιούμεναι καὶ ὑπὸ ἄλλων ποιητῶν, τὸ ὄφος τοῦ χοροῦ, τὸ ὄφος τοῦ λόγου, αἱ συνιζήσεις, αἱ διαλεκτικαὶ μορφαί, ἢ συντακτικὴ ἰδιουτυπία, αἱ ἀκουστικαὶ ἑναρμονίσεις, αἱ ἰδέαι, αἱ ἀντιθέσεις, ἢ δομὴ τοῦ λόγου καὶ τῶν σκηνῶν, αἱ λέξεις αἱ ἐπιτήδειοι διὰ τὴν ἑναρμόνισιν νοημάτων καὶ συναισθημάτων, τὰ μοτίβα τῶν ἐνεργειῶν, τὸ μέτρον ὡς ἑναρμονίζον τὸ νόημα καὶ τὸ συναίσθημα, τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ὁ τρόπος ἐκφράσεως τῶν διαθέσεων τοῦ χοροῦ καὶ κάθε στοιχεῖον τῆς δραματικῆς τέχνης, ὡς ἐκφράζεται εἰς τὸ δράμα. Τοῦ λόγου γινόμενον περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνεται εἰς τὸ βιβλίον ὁ σχολιασμός τοῦ δράματος, σκόπιμον νομίζω νὰ παρουσιάσω ἐγγύτερον ἓν τμήμα τῆς ἐργασίας τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ Β' στάσιμον 720-791. Ἐδῶ παρέχεται ἀνάλυσις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς δράσεως παρ' Αἰσχύλῳ μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς λάθρα παρουσίας καθ' ὅλην τὴν τριλογία Ἐρινύος. Αἱ ἀπειλαὶ τοῦ παρόντος προεικάζουν τὰς συμφορὰς τοῦ μέλλοντος δι' ὄλους τοὺς πολίτας. Ἡ σημασία καὶ τὸ βεληνεκὲς τοῦ παρελθόντος ὡς ἀποκρυπτογραφεῖται τὸ ἀπόρητον. Ἡ *ὠλεσιόικος* Ἐρινὺς σπείρει χάος καὶ ἀναστάτωσιν εἰς τὸν οἶκον τῶν Λαβδακιδῶν. Συσχετίζεται τὸ τμήμα τοῦτο τῆς τραγωδίας πρὸς τὸ ἀντιθετον τέλος τῶν *Εὐμενίδων*, ὅπου ἡ Ἀθηναῖα διατάσσει τὴν Ἐρινὺν νὰ μὴ ταράττῃ τὴν πόλιν. Ἐδῶ *ἔρις*, ἐκεῖ τάξις πολιτικὴ καὶ ἀλληλεγγύη. Ἐδῶ Ἄρης *ἐμφύλιος*, ἐκεῖ εἰρήνη, δαμαζόμενον χάος. Εἰς τὸ Β' στάσιμον ἢ μοῖρα τοῦ Ἐτεοκλέους ἐντάσσεται εἰς εὐρύτερον σχέδιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ. Τὸ δεσπόμενον εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ δράματος πρόσωπον, ὁ Ἐτεοκλῆς ἐξαλείφεται τώρα ἀπὸ τὴν τραγικὴν δράσιν τῆς Ἐρινύος, πού ἀποκαλύπτεται διὰ νὰ κλείσῃ τὴν τριλογία. Ἀπὸ τὸν ἦρωα, παίγνιον τῶν συμφορῶν τοῦ γένους του ὁ Αἰσχύλος διαμορφώνει τὴν ἐννοίαν τῆς τραγικῆς εὐθύνης. Τὸ κεντρικὸν πρόσωπον ἐνισχύει μὲ τὰς πράξεις του τὸ μυστηριώδες παίγνιον τῆς Ἐρινύος. Ἡ σύνθεσις τοῦ στασίμου ἔχει τελείαν συνοχήν. Τὸ ὑποκείμενον, ἢ ἀναδρομικότης τῶν μοτίβων καὶ ἡ μετρικὴ δομὴ φανερόνουν ὅλα μαζί μίαν ἐνότητα καθαρὰν. Διὰ μέσου τῶν δυστυχιῶν τῆς οἰκογενείας τῶν Λαβδακιδῶν ἀναγνωρίζει τις μόνον ἓν σχῆμα, τὸ τριπλοῦν ἀποτέλεσμα τοῦ τριπλοῦ χρησιμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, τὰ τρία πρόσωπα τῆς αὐτῆς Ἐρινύος: ὁ Λαῖος πού ἤθελε διάδοχον παρὰ τὴν θεῖαν ἀπαγόρευσιν, ὁ Οἰδίπους πού ὄθει τοὺς ἰδικούς του εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ Πολυνείκης πού ἐρρίφθησαν εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν, φερόμενοι ὑπὸ τοῦ χοροῦ ὡς δύο ὑποστάσεις τῆς διχονοίας πού ἀπειλεῖ κληρονομίαν καὶ κληρονόμους. Ὁ χορὸς ἀναγνωρίζει ἐδῶ τὸ ἔργον τῆς Ἐρινύος. Τὸ μοτίβο τῆς αἵματωμένης χώρας, εἰκὼν φοβερὰ *«σφὲ σιδηρόμω χερὶ ποτε λαχεῖν κτήματα»*.

Εἰς τὸ ζεῦγος τῆς στροφῆς 720-6 καὶ ἀντιστροφῆς 727-733 διαπιστοῦται ἡ κυκλικὴ σύνθεσις. Εἰς τὴν α' στροφὴν πλῆθος λέξεων ἀγγέλου τὰ μοτίβα πού διαμορφώνουν ἀναδρομικῶς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον (φόβον συμφορῶν). Εἰς τὴν α' ἀντιστροφὴν ἢ συμφορὰ τοῦ σιδήρου, ἢ Ἐρινὺς-χάλυψ. Ἐνότης τῶν δύο μὲ εἰκόνας καὶ ρυθμικὴν σειρὰν στίχων ἰωνικῶν 8/συλλάβων + κατακλείδος ἐκ δύο ἀλκαϊκῶν 10/συλλάβων. Ἰδιαιτέρως γίνεται ἡ μετρικὴ φυλοκρίνησις μὲ ἔλεγχον τῶν γνωμῶν τῶν φιλολόγων.

Εἰς τὴν στροφὴν ὑπογραμμίζεται ὁ ἔσωτερικὸς χαρακτήρ τῆς Ἑρινύος, με ἐκφορὰν σειρᾶς ἐπιθέτων. Γίνεται ἀνάλυσις τῶν ἐπιθέτων, σπανίων, ποιητικῶν, με μνείαν ἀναλόγων εἰς Ὅμηρον καὶ συγγραφεῖς. Εἰς τὴν ἀντιστροφὴν γίνεται ἀπάντησις με τὴν εἰκόνα τοῦ χάλυβος ὡς ὄργανον ὀργῆς, ἀντίθετος με διακοσμητικὴν ὁμοίωσιν. Ἐπισημαίνονται αἱ λέξεις «κλειῖδες» εἰς θέσεις ἀντιστοιχοῦς, στροφῆ στίχ. 4 Ἑρινύς, ἀντιστροφῆ στίχ. 4 σίδαρος. Ἀντίθεσις ἔσωτερικῆ — ἔξωτερικῆ. Ἐπισημάνεισι τῆς ἐννοίας λέξεων, ποὺ ἐδῶ λαμβάνουν πικρὰν δευτέραν σημασίαν (*χρηματοδοαίτας, κλήρους, σίδαρος, χθόνα κατέχειν, διαπάλλον, ναίω*). Ὁ χορὸς διερωτᾶται διὰ τὸ μέλλον, ποὺ καθίσταται προορατὸν ἀπὸ τὸ μακρινὸν παρελθόν. Ἐξετάζεται ἡ συμβολὴ τῶν λέξεων εἰς τὴν ἐντύπωσιν, λέξεων ποιητικῶν, Αἰσχυλείων καὶ ἄλλων συγγενῶν κατὰ τὴν χρῆσιν πρὸς ὀμηρικὰς ἢ ἄλλων συγγραφῶν. Ὡς πρὸς τὴν τελικὴν σκηνὴν στίχ. 1005-1078, εἴτε αὐτὴ Αἰσχύλειος εἴτε καὶ ὄχι, αἱ συγγραφεῖς φρονοῦν ὅτι εἶναι περιττὴ καὶ ἠ ἀπόρριψις τῆς ἀποκαθιστᾶ τὸ ἀπαράμιλλον κάλλος τοῦ δράματος.

Ἡ κατὰ τμήματα ἀνάλυσις τοῦ δράματος θίγει ὅλα τὰ προβλήματα καὶ διαφωτίζει τὴν δομὴν τοῦ καὶ τὴν μοναδικότητα τῶν λεπτομερειῶν καὶ δομῆς καὶ τῆς μορφῆς του, νομίζω κατὰ τρόπον πλήρη, τὸ δὲ βιβλίον ἀποτελεῖ ἄρτιον ἐργαλεῖον ἐρεύνης τῶν ἀρχαίων δραμάτων. Διερωτῶμαι τί τὸ ἀρτιώτερον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παράσχη 1) ἢ ὑπὸ ἑνὸς μόνον συγγραφέως ἐπεξεργασία τοῦ δράματος καὶ 2) ἢ συνολικὴ αὐτοῦ θεώρησις. Ἰσως τὴν ἐκ τῆς συνολικῆς ἐξετάσεως συνάφειαν τῶν τμημάτων πρὸς ἄλλα κατὰ τρόπον ἐναργέστερον, με τὴν ἐνδειξιν τῶν σημείων τῆς ἀποκορυφώσεως τοῦ δράματος, τὴν ἀναζήτησιν τῆς κυβερνώσης τὰ ἐγκόσμια δυνάμεις συμφώνως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ Ἑλευσινίου δραματοῦργοῦ. Ὅμως καὶ τὰ θέματα ταῦτα ἐδόθη εὐκαιρία νὰ θιγοῦν κατὰ τὸν σχολιασμὸν τῶν τμημάτων ὑπὸ τῶν συγγραφῶν L. Lupas καὶ Z. Petre, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦ ἐξόχου βιβλίου των πλουτίζουν τὰ μέσα τῆς ἐρεύνης τῶν ἀρχαίων δημιουργημάτων.

Παν. Κ. Γεωργούντζος

Γερ. Μαρκαντωνάτου, Σοφοκλέους Φιλοκτήτης, κριτικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἔκδοσις, Gutenberg Ἀθῆναι 1982, σελ. 306.

Ὁ Συγγραφεὺς ἀνήκει εἰς τοὺς εὐρύτερον κατηρτισμένους δοκίμους φιλολόγους τῆς Χώρας μας, ἐντριβῆς δὲ εἰς τὰς ἐκδόσεις ἀρχαίων δραμάτων καὶ σχολικῶν βοηθημάτων καὶ γνωστὸς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ «Πλάτωνος» ἐκ πλήθους ἐπιστημονικῶν τοῦ ἄρθρων καὶ βιβλιοκρισιῶν, ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς αὐτόν. Τὸ ἐν τίτλῳ βιβλίον εἶναι τὸ τέταρτον ἀρχαῖον δράμα, εἰς τοῦ ὁποῖου προβαίνει τὴν κριτικὴν καὶ ἐρμηνευτικὴν ἔκδοσιν πρὸς διευκόλυνσιν κατὰ πρῶτον λόγον τῶν σπουδαζόντων τὰ ἀρχαῖα δράματα μαθητῶν τῶν Λυκείων.

Συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα, τὰ ἀρχαῖα δράματα πρέπει νὰ διδάσκονται εἰς τὰ Λύκεια εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἰς μετάφρασιν. Πῶς θὰ ἐπιτύχη τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας αὐτό, δεδομένου ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐπὶ ἐννέα μέχρι τοῦδε ἔτη ἐδιδάχθησαν κείμεναν μόνον τῆς «δημοτικῆς», ἄνευ τόνων καὶ πνευμάτων, τοῦτο ἀφίνεται εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν ὑπὸ τοῦ Κράτους.